

Системне мислення як інтеграційний компонент формування цілісної особистості

Л.М. Зубкова*

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна

*Corresponding author. E-mail: biblirus@rambler.ru

Paper received 08.11.15; Accepted for publication 24.11.15.

Анотація. У статті порушується питання актуальності розвитку системного мислення у контексті формування цілісної особистості. Висвітлюються наукові погляди щодо ідеї цілісної людини. Автор наголошує на тому, що самореалізація особистості може розглядатися як критерій сформованості життєвої компетентності. Визначаються різні підходи до визначення суті поняття «цілісне мислення». Спираючись на праці відомих вчених, автор обґрунтовує важливість опанування системним мисленням у процесі формування життєвої компетентності особистості.

Ключові слова: життєва компетентність, самореалізація, системне мислення, цілісна особистість

Вступ. Соціально-економічні зміни в Україні, її духовне відродження потребують активізації процесу розвитку особистості. Пріоритетна роль при цьому відводиться системі освіти, яка, як зазначено у Національній доктрині розвитку освіти, є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України.

Одним із головних завдань гуманітарної складової підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ має бути формування цілісної особистості студента, здатного до самоактуалізації, саморозвитку, самопізнання, самоствердження, до найповнішого забезпечення розвитку та реалізації власного потенціалу, готового до виконання професійних завдань і викликів суспільного буття.

Становлення і розвиток творчої, життєво компетентної особистості, її самореалізація і самоствердження, розгортання її сутнісних сил є актуальною проблемою сучасних психолого-педагогічних наук, оскільки саме цілісна особистість може стати істотним чинником оновлення українського соціуму, і від того, який спосіб мислення буде домінуючим, яким ідеалам і цінностям вона надасть перевагу, як саме трансформується її світогляд та ідентичність багато в чому буде залежати духовне буття українського суспільства в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Для сучасної науки традиційним стало фрагментарне вивчення особистості: досліджуються потреби, бажання, потяги, мотиви, схильності, знання, уміння, навички, емоції, почуття, інтереси, ідеали, переконання, ціннісні орієнтації, ставлення до світу, темперамент, характер, здібності, тощо. Відомий російський філософ О. Лосев справедливо стверджував, що «особистість як категорія нічого спільного не має з окремими та ізольованими функціями» [4]. Ідея цілісності людини у взаємозв'язку та єдності часово-просторових та духовно-світоглядних координат реалізується в окремих дослідженнях. Серед багатьох західних концепцій розвитку особистості (біогенетична (С. Холл, Е. Кречмер, З. Фрейд); соціогенетична (Е. Торндайк, Б. Скіннер); теорія ролей (К. Левін); психогенетична (Е. Еріксон); когнітивістська (Ж. Піаже, Дж. Келлі); персоно логічна (Е. Шпрангер, К. Бюлер); гуманістична (А. Маслоу, К. Роджерс)) лише дві останні прагнуть до реалізації цілісного підходу.

У психолого-педагогічній літературі системне мислення визначається як єдність різних видів мислення. Так, Р. Влодарчик, П. Лубочков визначають його як єдність логічного та образного мислення; Є. Кондрать-

єв, Н. Ромашенко – як триєдність предметно-дійового, наочно-образного та словесно-логічного, акцентуючи останній вид мислення [3].

Н. Маслова вважає, що системне мислення засноване на процесі поєднання логічного (лівопівкульного) та образного (правопівкульного) мислення [5].

Поняття особистості та методи її формування різні автори трактують по-різному. Разом з цим в багатьох працях немає цілісного підходу до досліджуваного питання, не враховується екологічний (двопівкульний) тип мислення. У зв'язку з цим **метою** даної статті є розкриття характерологічних особливостей системного (цілісного) мислення, аналіз його ефективності та важливості застосування у процесі формування цілісної особистості.

Виклад основного матеріалу. Серед актуальних проблем розвитку особистості особливо відчутними і гострими є питання, що пов'язані із формуванням життєвої компетентності. Ураховуючи виключно важливе значення успішного вирішення зазначеного питання широка громадськість: вчені, педагоги, психологи намагаються дослідити це явище, виділити його суттєві ознаки та закономірності розвитку, з'ясувати чинники та умови, що впливають на формування життєвої компетентності особистості.

Поняття і зміст життєвої компетентності має якість найсуттєвішої детермінанти самореалізації особистості і може розглядатися як сукупність компетенцій. Ключовими з них вважаються такі, які в сукупності дають особистості змогу свідомо і раціонально будувати своє життя та досягати успіхів, тобто забезпечують успішну самореалізацію особистості. Зазначені ключові компетенції можна об'єднати у 6 груп: 1) компетенції у пізнавальній сфері; 2) у мотиваційній сфері; 3) у емоційно-вольовій сфері; 4) у сфері спілкування і поведінки; 5) пов'язані зі ставленням до самого себе; 6) компетенції профільного спрямування.

Соціально виправданий життєвий шлях особистість обирає в міру сформованості в неї життєвої компетентності та здатності використати її для самореалізації

Отже слушно зробити висновок, що формування ключових життєвих компетенцій, самореалізація та оволодіння інструментарієм для розкриття особистісних потенцій може бути змістом навчальної або професійної діяльності людини і перетворитися у стержень її особистого життя і життєдіяльності в цілому.

Самореалізацію називають пріоритетною зміною глибини цілісного особистісно-діяльнісного стану

людини, у ході якого саморозкривається, поновлюється і вдосконалюється її духовна сутність: розширюється сфера відношень до різних сторін буття і досягаються найвищі плани буття.

Це стає можливим тільки в результаті глибокої суттєвої роботи над своєю особистістю, тобто осмислення істинних, справжніх цілей свого буття, а вже потім їх означення через розвиток якісних, головних начал своєї особистості та індивідуальності.

Дослідники визначають, що процесуально самореалізація постає як творчість і форма екзистенційного розкриття людини: людина, що самоздійснюється, проникає «всередину себе самої» і подає світу своє «Я» за допомогою творчості.

Життя як творчість розглядалося також в концепції життєтворчості Л. Сохань, яка ґрунтувалася на діяльній підході. Поява самого терміна «життєтворчість» у психології пов'язана з цією концепцією. Л. Сохань визначала життєтворчість як здійснення творчої продуктивності особистості в «матеріалі» власного життя [9].

Ми вважаємо, що вираз самореалізації обумовлений ступенем розвитку цілісності людини. У філософії цілісність людини пов'язується, насамперед, з її унікальністю і неповторністю, автономністю, становлення цілісності людини визначається її здатністю до самоуправління, тобто рівнем розвитку її суб'єктності.

За думкою М. Плаксія цілісна особистість має такі якості:

1) розвинену самосвідомість, здатну до самотрансценденції, що долає внутрішні і зовнішні протиріччя на основі загальнолюдських цінностей;

2) духовність як якість, що дозволяє осмислювати, переживати і привласнювати вищі ідеали і цінності людини і соціуму та трансформувати діяльність у поведінку, дії – у вчинки;

3) соціальну зрілість, тобто здатність приймати самостійні рішення і нести за них особисту відповідальність, приймати, усвідомлювати і оцінювати суперечності життя; самостійно, продуктивно вирішувати їх відповідно до найбільш загальних цілей, моральних ідеалів;

4) громадянськість як складну ідейно-моральну якість, основними елементами якої постають патріотичні та інтернаціональні почуття у їх гармонійному поєднанні, внутрішня свобода, почуття власної гідності, повага і довіра до інших громадян, визнання інтересів держави і суспільства;

5) совість як «внутрішня діалогічна інстанція», що забезпечує можливість дослухатися до власного (внутрішнього) голосу і якнайглибше оволодівати «партиурою» можливостей «Я»;

6) баланс між інтелектуальним і творчим потенціалом, де перший сприяє стабілізації і сталості існування особистості у світі, що так стрімко змінюється, а другий надає особі можливість саморозвитку[8].

Ми вважаємо, що у контексті формування життєвої компетентності ключову роль відіграє саме «Я-динамічне», яке пов'язується із процесом самовдосконалення людини, творчо-перетворювальним ставленням особистості до самої себе, здатністю до творчого перетворення себе на ґрунті зіставлення реального образу «Я» з ідеальним.

Теоретична розвідка концептуальних положень педагогіки життєтворчості дає підставу вважати володіння індивідом певним типом мислення компетенцією у складі життєвої компетентності особистості. Саме мислення як функцію людського розуму можна вважати сутністю людини - істоти принципово розумної, мислячої. Мислення є системоформувальним чинником людини як живої системи і водночас необхідним і достатнім чинником її буття як істоти розумної, як виду *Homo Sapiens*.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє дійти висновку, що одним з найадекватніших теоретичних інструментів дослідження мислення є концепція функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини, а також універсальна парадигма розвитку, що характеризує світ, в якому ми існуємо, щодо його подвійності, подільності на праве і ліве, світле і темне, добро і зло.

Ліва півкуля кори головного мозку відповідає за інтелектуальні здібності. Сьогодні інтелект ототожнюють з системою розумових операцій, із стилем і стратегією рішення проблем, з ефективністю індивідуального підходу до ситуації, що вимагає пізнавальної активності, з когнітивним стилем. Проте він є роз'єднуючим початком в людині. У чому проявляється цей роз'єднуючий початок інтелекту? А. Безант пише: "Він розрізняє "Я" від "Не-Я", він усвідомлює тільки себе, а усе інше мислить як зовнішнє і чуже для себе. Цей початок бореться, ворогує, самостверджується, і, з точки зору інтелекту, весь світ є ареною всіляких зіткнень, що робляться жорстокими в тій мірі, в якій інтелект бере участь в них. У людині лише його інтелект за природою своєю нахилений до ворожнечі, бо він затверджує себе як величину окрему від усіх інших і саме в нім полягає корінь роз'єднання, джерело відчуження людини, що вічно поновлюється, від людини" [1].

Розвиток інтуїції, творчого потенціалу людини - це функція правої півкулі кори головного мозку. Ж.Ж. Піаже відмічав, що інтуїція - це образне предметне рішення, вона представляє дологічну стадію розвитку інтелекту [7]. За думкою А. Пуанкаре, інтуїція є акт осяяння, відкриття "образу істини", тому що чисто логічних відкриттів не існує, відкриття завжди відбувається на несвідомому рівні після попередньої свідомої роботи, інтуїція є здатність не лише бачити мету, але і бачити шлях, що веде до мети [2]. Нарешті, інтуїція - це акт творчості, відкриття, імпровізації, натхнення, який передре логічному представленню ідей за А. Маслоу [6].

Поняття людської цілісності відноситься до ряду універсальних понять, не має чіткого визначення.

Дослідження в галузі нейрофізіології свідчать про існування фізіологічних основ цілісності. Після відкриття в XIX ст. функціональної асиметрії півкуль головного мозку нейрофізіологи та психологи говорять про два різних способи пізнання, визначаючи значне домінування лівої півкулі та ігнорування можливостей правої.

Виявлено, що діяльність лівої півкулі забезпечує аналітичне дедуктивне мислення, мовні функції, раціональне відношення до життя, в той час як права півкуля допомагає розуміти невербальні аспекти спілку-

вання, відповідає за образне метафоричне мислення, пов'язана з чуттєвою сферою людини, проявляється в цілісному сприйнятті образів та інтуїтивному розумінні ситуації. На думку дослідника мозку Р. Сперрі, люди страждають від наслідків своєрідної епідемії одностороннього мислення. Під час навчання це виявляється в тому, що студенти, в яких домінує робота лівої півкулі, є більш успішними, досягаючи високого рівня в репродуктивній діяльності, проте їм важко повернути свій потенціал при вирішенні творчих завдань. В той час, студенти, у яких переважає права півкуля, відчують себе неповноцінними через нетрадиційний спосіб мислення. Звичка покладатись на логічні аргументи та ігнорувати почуття призводить до поглиблення внутрішнього конфлікту, невротизації особистості. З іншого боку, схильність керуватись лише почуттями та ірраціональними імпульсами перетворює життя людини в суцільний хаос.

Ми погоджуємося з психолого-педагогічною думкою, що для формування цілісної особистості є важливим поєднання раціонального та емоційного, розвиток здатності як до свідомого вивчення поставленої

задачі, так і до задіяння несвідомих внутрішніх ресурсів, що проявляються в інтуїтивних творчих рішеннях, переживаються як стан натхнення. Отже, цілком закономірним постає питання зняття дихотомії лівої та правої півкулі. Як наслідок, формується людина, з одного боку, - організована та відповідальна, з високим рівнем інтелекту та компетентності, з іншого боку, - з розвинутою творчою уявою, здатна до нестандартних рішень в різних ситуаціях.

Висновки. Отже, системне (цілісне) мислення – це сукупна діяльність двох півкулі головного мозку з урахуванням усіх каналів сприйняття інформації. Цілісне мислення студента повинно бути економічним, природним, здоровим, гармонійним, узгоджуватись із загальними законами Всесвіту. У зв'язку з цим, гармонійний розвиток цілісної особистості досягатиметься за умови реалізації освітньо-виховного процесу у парадигмі системного мислення, що є підґрунтям для формування синтетичного (всеохоплюючого, цілісного і при цьому глибинного, одиничного) мислення, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня готовності професіонала, носія суспільного досвіду й моралі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безант А. Древняя мудрость / А. Безант. – М.: Эксмо, 2008. – 602 с.
2. Борн М. Размышления и воспоминания физика: Сборник статей. – М., 1977.
3. Гончаренко М.С. Ноосферное образование – ключ к здоровью / Гончаренко М.С. – М. : Институт холодинамики, 2011. – 124 с.
4. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991. – С. 151
5. Маслова Н.В. Ноосферное образование. Пособие для учителя. – Симферополь : Доля, 2012. – 296 с.
6. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / А.Г. Маслоу. [пер. с англ.] – СПб.: Издат. группа "Евразия", 1999. – 432 с.
7. Пиаже, Ж. Избранные психологические труды ; пер. с фр. / Ж. Пиаже. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
8. Плаксий Т.М. Формування цілісної людини – пріоритет суспільства і системи освіти // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ідеї академіка Вернадського та науково-практичні проблеми стійкого розвитку регіонів». – Кременчук: КрНУ, 2011. – С. 24-26.
9. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г.Єрмаков (наук. ред.) та ін. – К., 1996. – 792 с.

REFERENCES

1. Bezant, A. (2008). Drevnyaya mudrost [Ancient Wisdom]. Moscow. Eksmo [in Russian].
2. Born, M. (1977). Razmyshleniya i vospominaniya fizika [Reflections and Remembrances of a Physicist] Moscow [in Russian].
3. Goncharenko, M.S. (2011). Noosfernoye obrazovaniye – klyuch k zdorovyu [Noospheric Education as a Key to Health]. Moscow. In-t Kholodinamiki [in Russian].
4. Losev, A.F. (1991). Filosofiya. Mifologiya. Kultura [Philosophy. Mythology. Culture.]. Moscow [in Russian].
5. Maslova, N.V. (2012). Noosfernoye obrazovaniye [Noospheric Education]. Simferopol. Dolya [in Russian].
6. Maslow, A.H. (1999). Dalniye predely chelovecheskoy psikhiki [The Farther Reaches of Human Nature] Saint-Petersburg. Yevraziya [in Russian].
7. Piaget, J. (1994). Izbrannyye psikhologicheskkiye trudy [Selected Psychological Works]. Moscow. Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya [in Russian].
8. Plaksey, T. (2011). Formuvannya tsilisnoyi lyudyny – priorytet suspilstva i systemy osvity [Forming Integrated Personality as Society and Educational System Priority]. Ideyi akademika Vernadskogo ta naukovo-praktychni problem stiykogo rozvytku regioniv. Materialy 13 mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsii [Ac.Vernadskiy's Ideas and science problems of persistent development of regions. Proc.13th Int. Sci. Conf.]. Kremenchuk. KrNU [in Ukrainian].
9. Doniy, V.M. (Eds.). (1996). Psykhologiyai i pedagogyka zhyttvorchosti [Psychology and Pedagogy of Life Creation]. Kyiv [in Ukrainian].

Systematic thinking as an integral component in forming life competence of a person

L.M. Zubkova

Abstract. The issue of urgency of systematic thinking development in the context of forming life competence of a personality is studied. The article reveals scientific opinions concerning the idea of wholeness of a person. The author maintains that self-fulfillment of a person can be considered as a criterion of generated life competence. Attention is drawn to different approaches to determine the concept of systematic thinking. Being guided by the findings of prominent scholars the author substantiates the necessity of mastering systemic thinking in the process of forming life competence.

Keywords: life competence, self-fulfillment, systematic thinking, integrated personality